

рубежа ХХ — ХХІ вв. в Україні, можна отнести:

- появлення значительного по масштабам сектора некачественного среднего образования;
- демографические проблемы;
- проникновение в студенческую среду агрессивности, нетерпимости и поведенческих ориентиров, ранее не характерных для студентов высших учебных заведений;
- формирование в студенческой среде (как, впрочем, и в обществе в целом) ситуации, для которой характерен не кризис отдельных ценностей, а вырождение ценностей как таковых;
- снижение социального статуса образования.

Есть тенденции в развитии студенчества Харькова (и Украины в целом), которые пока не нашли отражения ни в специальной литературе, ни, тем более, в реальной практике. Имеется в виду увеличение численности так называемых «нетрадиционных» студентов, потребнос-

ти, установки, стремления которых существенно отличны от студентов, считающихся «традиционными».

Харьков — по поводу и без — постоянно называемый «студенческой столицей», сегодня таковой является только по формальным признакам: количеству студентов и числу вузов. Что же касается вузовской инфраструктуры, соответствующей культурной среды..., то здесь пока без комментариев. И ситуация имеет тенденцию к ухудшению.

Речь идет не о простой констатации негатива. Просто нынешнее состояние проблемы нельзя объяснять трудностями переходного периода или разговорами о сложностях становления демократии. Это, скорее, явление нашей духовной культуры, признаки ее деградации, проявляющиеся в студенческой среде. Необходимо назвать вещи своими именами, определить возможные варианты смягчения и, в конечном итоге, преодоления деструктивных процессов.

14.04.2012

Вища освіта: світові тенденції та реалії України

Михайло Степко,

член-кореспондент НАПН України,
Інститут вищої освіти НАПН України, Київ

Характерною тенденцією періоду переходу до третього тисячоліття є зміни практично усіх областей та умов діяльності й життя людини та суспільства. Змінюється характер праці, економічної діяльності, технічна база, її організаційні форми, вимоги до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної та соціальної мобільності, які потрібні для нормального функціонування економіки.

Радикальні зміни суспільства характеризуються потужним процесом глобалізації економіки через створення мультинаціональних корпорацій та фінансових холдингів, різко збільшується число малих і середніх підприємств, що, по суті, формують так званий сектор неофіційної економіки.

Делокалізація підприємств призводить до кардинальних змін характеру

міграції робочої сили. Це все відбувається на фоні демографічної кризи, що становить велику проблему як для ринку праці, так і для системи освіти. Швидкий розвиток наукових і технічних знань та інформаційно-комунікаційних технологій породжує проблеми їх впровадження та підготовки кадрів, що не під силу багатом країнам.

Такі революційні зміни колосально впливають на нові галузі, у тому числі й освіту, хоча цьому сприяв, перш за все, саме розвиток освіти. Глобалізація посилює вплив на освіту міжнародних організацій типу ВТО, Генеральної угоди по торгівлі послугами (ГАТС), до якої включили й освіту. Таким чином суттєво розширився перелік освітніх послуг, що надають університети, які, за таких умов, все більше набувають ознак об'єктів господарювання. Освіта стає все більш масовою, незважаючи на проблему зайнятості випускників; при цьому зростання кількості бажаючих отримати освіту не супроводжується збільшенням фінансування, що не дозволяє реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти. Дипломовані фахівці не здатні власними силами забезпечити свою зайнятість або створити робоче місце.

В одному з Комюніке Європейської комісії (05.03.2003) «Роль університетів у Європі знань» [1] сформульовано нові виклики, що постають перед європейськими вищими навчальними закладами. В скороченому варіанті їх можна звести до наступного:

- зростання попиту на ВО завдяки її масовому характеру;
- прогресуючий процес інтернаціоналізації освіти і наукових досліджень;
- розвиток ефективної і тісної співпраці між вищими навчальними закладами (ВНЗ) і виробництвом (акцентується, що сьогодні цей зв'язок є найслабшою ланкою освіти у Європі: менш ніж 5 % усіх інноваційних компаній вважають інформацію, отриману в державних наукових інститутах та освітніх закладах, важливою і корисною);

- збільшення кількості інституцій, що відповідають за розвиток науки. Компанії все ширше залучають до наукових досліджень ресурси найкращих закладів освіти, незалежно від місця їх розташування, що часто означає залучення не європейських закладів освіти;
- реорганізація знань (розкриття двох протилежних тенденцій — зростання диверсифікації та спеціалізації знань і необхідність академічного світу адаптуватися до міждисциплінарного характеру вирішення більшості суспільних проблем);
- поглиблення розриву між фундаментальними та прикладними дослідженнями знижує привабливість європейських університетів як партнерів для промисловості;
- нові очікування (наприклад, зростання потреби у підготовці нових кадрів для прикладних і технічних наук та у навчанні впродовж життя).

Масовість вищої освіти породжує також проблему якості вищої освіти, спричиняє необхідність введення навчальних програм різних типів і таким чином ще більше здорожує процес отримання освіти. Європейська спільнота задекларувала створення єдиного освітнього простору до 2010 року. Це, за ряду обставин, ще й досі не вдалося реалізувати, при цьому не останньою причиною цього є проблема визнання якості освіти, до якої зараз напрацьовуються конкретні вимоги і рекомендації. Створюється європейський реєстр агенцій, що контролюють якість діяльності університетів. Основні стандарти та рекомендації стосуються таких позицій: а) політика та процедури щодо забезпечення якості; б) затвердження, моніторинг та періодичний перегляд програм, їх визнання; в) оцінювання студентів (до речі, об'єктивність оцінки знань студентів в Україні — не проста й специфічна для нас проблема); г) забезпечення якості роботи професорсько-викладацького складу; д) джерела фінансування навчання, фор-

ми підтримки студентів; е) інформаційні системи; ж) інформування громадськості.

Узагальнюючи думки експертів в сфері сучасної освіти [1–7], можна навести такий перелік основних факторів, що сьогодні формують зміни суспільного характеру в усьому світі та визначають характер розвитку сучасного університету:

- змінюється характер праці, економічної діяльності, технічна база, її організаційні форми, вимоги до рівня знань і кваліфікації людини, її професійної та соціальної мобільності, які потрібні для нормального функціонування;
- відбуваються потужні процеси глобалізації економіки через створення мультинаціональних корпорацій та фінансових холдингів, різко збільшується число малих і середніх підприємств, що по суті формують так званий сектор неофіційної економіки;
- делокалізація підприємств призводить до кардинальних змін характеру міграції робочої сили. Це все відбувається на фоні демографічної кризи, що становить велику проблему як для ринку праці, так і для системи освіти;
- освіта стає все більш масовою, незважаючи на проблему зайнятості випускників, при цьому зростання кількості бажаючих отримати освіту не супроводжується збільшенням фінансування, що не дозволяє реалізувати принцип рівного доступу до якісної освіти. Дипломовані фахівці не здатні власними силами забезпечити свою зайнятість або створити робоче місце;
- швидкий розвиток наукових і технічних знань та інформаційно-комунікаційних технологій породжує проблеми їх впровадження та підготовки кадрів, що не під силу багатьом країнам;
- значна частина сучасних університетів перетворилися на великі «виробництва», що надають роботу тисячам працівників і якими дуже важко управляти (тобто, прагнучи до укрупнення розмірів університету, ми маємо враховувати й можливі проблеми такого екстенсивного розвитку);

— сьогодні особливості розвитку суспільства диктують нові умови «виживання» університету як такого. Найчастіше університети, намагаючись встигати за новітніми викликами, змушені йти «шляхом найменшого опору», адаптуючись під вимоги зовнішнього середовища. При цьому через комерційні та інші причини університети зазвичай нехтують саме дослідницькою та інноваційною складовими. В умовах суспільства споживацтва освіта стає заручником ринкових відносин, перетворюючи знання в послугу;

— традиційним університетам кидають виклик ВНЗ, що діють на принципах отримання прибутку, свідомо не проводять досліджень, а зосереджуються лише на навчанні студентів. Вони не переймаються підготовкою власних наукових кадрів, а надають перевагу придбанню на ринку праці готових викладачів. Прибуткові університети нагадують паразитів, що харчуються найкращими «продуктами» глобального академічного середовища — підготовленими людьми і програмами — і є побічним продуктом у розвинутому світі [3]. Виникли навіть терміни — «комерційна освіта» або «академічний капіталізм». Це небезпечна тенденція навіть для країн, де переважає платна освіта, наприклад США. Так, на думку американського вченого-соціолога Р. Роде [8], комерціалізація освіти у США веде до втрати університетами академічного і наукового духу, трансформує їх цілі освіти та її культуру.

Автори [9] вважають, що університетам «необхідно знайти своє місце у наукоємній економіці. Але для цього недостатньо просто зберігати класичну університетську місію — їм все-таки доведеться відповідати новим імперативам підприємництва. При цьому в підприємницьких університетах класичні завдання університетів у сфері досліджень і навчання доповнюються такими завданнями, як передача технологій, післявузівська освіта та адаптація до потреб ринку праці». Далі

вони наводять чотири напрямки, «за якими класичний університет трансформується у підприємницький. Перше — перетворення інституційного характеру; створення підприємницьких академічних структур; започаткування єдиного центру прийняття рішень; введення нових освітніх програм за новими спеціальностями; упровадження нових типів освіти. Друге — управління кадровими ресурсами: створення динамічного академічного ядра; впровадження підприємницької культури. Третє — організаційний менеджмент: управління знаннями; управління проектами; диверсифікація джерел фінансування. Четверте — відкритість та інтернаціоналізація: участь в університетських об'єднаннях, співробітництво з багатонаціональними університетами; створення та участь у міжнародних науково-дослідницьких мережах; організація або участь в міжнародних проектах».

Наведений перелік факторів, типів вищих навчальних закладів, тенденцій щодо змін в освіті, що розвиваються в сучасних умовах, спонукає до порівняння з тим, що було притаманно університетській освіті в минулому.

За 800 років історії університет слугував різним суспільствам і культурам. Вони були запорукою спадкоємності між минулим і теперішнім. Розвиваючись відповідно тим чи іншим умовам, університети набували нових ознак.

Шелдон Розблат [10] запропонував таку кваліфікаційну схему існуючих на сьогодні університетських форм, в залежності від певних критеріїв:

1. У відповідності до форм внутрішнього правління, університет — самоуправна гільдія.

2. У відповідності до більш широких соціальних характеристик, він, наприклад, може бути названим аристократичним.

3. У відповідності до принципів вступу, які визначаються обсягом фінансування та заробітною платою співробітників, він може бути названий елітним або меритократичним, масовим або відкритим.

4. У відповідності до місця розташування та географічної рефлексії цієї місії: це буде муніципальний, провінційний, міський, регіональний чи національний.

5. У відповідності до правового статусу та джерел фінансування: державний, громадський, приватний або ж квазіприватний.

6. У відповідності до власної місії або ж функцій: дослідницький, навчальний, професійно-освітній. (Так, наприклад, у США існує чотири типи вищих навчальних закладів: дослідницькі — 60 (в основному магістратура, пост-докторантура), навчально-дослідницькі — 200 (магістратура, доктор філософії), навчальні — 600 (профільна магістратура), коледжі — 550 (тільки бакалаври). Класифікація розроблена Фондом Карнегі (Carnegie Foundation for Advancement of Teaching).

7. У відповідності до сили зв'язку з оточуючим соціальним середовищем: автономний університет або ж університет як компонент більшої системи «прив'язаний» до центральної адміністративної влади.

Останнім часом з розвитком мобільності та в умовах інтернаціоналізації вищої освіти все ширше використовується термін університет світового класу. Вважається [11], що «університет світового класу» виникає там, де перетинаються можливості для максимального залучення талановитих викладачів та студентів, значний фінансовий ресурс та ефективний університетський менеджмент. Цей термін передбачає реальне, та, так би мовити, «відчутне» перебування даної наукової та освітньої установи в глобальному просторі.

Концепція університету світового класу певним чином поглинає поширену в англійській літературі концепцію дослідницького університету.

Слід також зауважити, що багатомірність окремих завдань вищого навчального закладу нерідко унеможлиблює їх якісне виконання в межах одного університету, якого канонічного типу він би не був і незалежно від його потужності.

Інший аспект місії університету надзвичайно глибоко сформульовано в роботі [5]:

- «Університети повинні стати світовими центрами толерантності, обміну досвідом, взаєморозуміння та взаємодії народів і культур.

- Університети — це анклав передової думки, джерела інтегрованих знань, наукові школи в усіх напрямках суспільної й індивідуальної діяльності.

- Університети стоять вище будь-яких суперечностей. Вони поєднують народи і культури саме тому, що базуються винятково на інтелекті, який не має кордонів і є частиною космічного розуму, що перетворюється в трансцендентальну безсмертну сутність.»

Європейські експерти також розглядають університети як центри спільноти, земляцтва (the center of community) або як місце активного громадянства (a site of citizenship), а не тільки знань і науки.

Університети мають змінювати місію, посилюючи соціальні аспекти діяльності (Social dimension), що, зокрема, передбачає широкий доступ до освіти нетрадиційних студентів (групи за гендерними, етнічними, національними, віковими ознаками, за географічним положенням та рівнем знань на вході), розвиток дистанційних форм навчання для студентів з особливими потребами, надання другого шансу отримання освіти та персонального зростання, вирівнювання через освіту. Тобто це ідея розбудови егалітарного суспільства.

Продовжуючи аналіз у цьому плані, доцільним буде навести (у скороченому варіанті), можливі узагальнені сценарії розвитку систем вищої освіти, що прогноуються ОЕСР (Прогноз розроблений Центром дослідження проблем освіти та інновацій ОЕСР в рамках програми «Майбутнє університетів» [2]), які слід врахувати при визначенні комплексних заходів розбудови вищої освіти України.

Перший сценарій — «Відкритий сітьовий розвиток» (Open Networking) — характерним є: активна інтернаціоналізація на базі формування мереж взає-

модії різних вищих навчальних закладів і всіх стокхолдерів. Співробітництво замість конкуренції, гармонізація систем вищої освіти, широкий вибір студентами курсів і програм навчання, онлайн-режим доступу студентів до стандартних курсів, нові індивідуалізовані технології навчання.

Вважається, що багато вищих навчальних закладів, особливо в країнах, що розвиваються, зможуть отримати доступ до нових знань за рахунок співробітництва з потужними університетами інших країн, доступ до найсучасніших результатів досліджень провідних університетів світу через Інтернет в реальному часі. Ключовими передумовами реалізації цього сценарію є добровільне співробітництво між країнами та вищими навчальними закладами у сфері подальшої гармонізації систем вищої освіти.

Що маємо в Україні для реалізації першого сценарію?

- Сітьова взаємодія вищих навчальних закладів між собою знаходиться на початковому рівні, в кращому випадку вона налагоджена на рівні двох-трьох закладів. І зазвичай зводиться до видачі подвійних дипломів, що відмічали європейські студентські організації. Але ж фактично, суть Болонських угод — розробка та впровадження механізмів горизонтальної (сітьової) інтеграції ВНЗ Європи, то ситуацію слід виправляти.

- Ще гірша ситуація з підключенням до цих процесів роботодавців. Для окремих напрямів підготовки таких суб'єктів на ринку праці взагалі знайти важко. За відсутності реального попиту на випускників з числа зацікавлених стокхолдерів випадають й самі студенти, які не у змозі зорієнтуватися на якогось конкретного роботодавця й надавати кваліфіковані пропозиції щодо бажаного змісту навчання, переліку профільних дисциплін і т. п. Теж саме можна сказати й про викладацький склад, для якого на ринку праці відсутні реальні орі-

ентири оновлення змісту навчання та зворотній зв'язок щодо якості підготовки.

- Проблеми якості заочної форми — студенти не працюють за фахом, МОН — згорання заочної форми підготовки магістра. Внаслідок цього може статися, що велика кількість працюючих людей змушена буде зупинитися на освітньому рівні бакалавр, для якого зараз неможливо знайти адекватного місця працевлаштування. Окрім цього таке рішення за своєю сутністю не відповідає європейській тенденції розширення доступності до вищої освіти шляхом урізноманітнення її форм, програм, типів навчальних закладів, надання можливості переривання освіти, надання другого шансу отримання освіти та персонального зростання, вирівнювання через освіту тощо.
- Відсутність у студентів стимулів для отримання сучасних глибоких знань і компетенцій, не останнім чином тому, що приріст заробітної плати за вищу освіту набагато нижче, ніж у розвинених країнах (у нас різниця у зарплаті з вищою освітою й без — копійки, а у інших країнах в чотири рази), у нас практично відсутній соціальний ліфт через освіту.
- Немає також стимулу отримувати знання через низький рівень можливості знайти роботу за своїм фахом, лише 35 % студентів сподіваються, що будуть працевлаштовані за фахом, тому вони отримують «пустий диплом» з нульовими компетенціями.

Наступна позиція першого сценарію — індивідуальний підхід до навчання. але в умовах обмеженості бюджетного фінансування, практичної відсутності фінансових потоків на цільову підготовку кадрів від замовників — юридичних осіб, відсутності належних коштів у фізичних осіб, що навчаються за власні кошти, реалізувати індивідуальний підхід та використовувати найсучасніші технології навчання студентів надзвичайно складно.

У свою чергу це завдання тісно пов'язане із створенням нових стандартів вищої освіти, що мають забезпечувати реалізацію таких характеристик, як: «неперервність, системність, цілісність, адаптивність, наступність, гнучкість, динамічність, варіативність, стабільність, прогностичність» [7].

Необхідно розробити нову методологічну основу державних стандартів для укрупнених напрямів підготовки бакалаврів, передбачивши можливість упровадження програм, що більше зорієнтовані на академічну підготовку та практично орієнтовані на конкретні замовлення ринку праці. Такий поділ програм допускається МСКО. Тоді у роботодавців буде більше можливостей для відкриття нових потрібних їм спеціальностей та формування змісту підготовки для скорочення періоду адаптації випускника до конкретної практичної роботи. У новому проекті Закону «Про вищу освіту» це враховано.

Професійна підготовка та дослідження в нових сферах знань потребують інтеграції змісту цілої низки дисциплін, які раніше вважалися самостійними й не пов'язаними між собою. В результаті виникають міждисциплінарні та мультидисциплінарні програми навчання.

Слід назвати ще одну важливу проблему, що потребує вирішення, — неготовність на рівних брати участь у процесах інтернаціоналізації сфери освіти й науки, на рівних конкурувати із закордонними провайдерами. Недостатній, і це ще м'яко кажучи, рівень наукових досліджень та його фінансування у багатьох вищих навчальних закладах, низький рівень інтернаціоналізації досліджень, недостатня мовна підготовка науковців не дозволяють нам активно інтегруватися з потужними науковими центрами світового рівня й отримати доступ до новітніх знань. За таких умов кращі талановиті дослідники все частіше знаходять місце роботи за межами нашої країни, створюючи там інноваційний продукт і реально працюючи на їхню економіку (7 країн мають 45

технологій і контролюють 80 % високо-технологічного ринку, маючи по 400–700 мільярдів прибутку).

Маємо ми й відповідну систему підготовки висококваліфікованих кадрів. Проте час ставить перед ними нові завдання. Як вважають автори [9], університетам «необхідно знайти своє місце у наукоємній економіці» й для цього недостатньо просто зберігати класичну університетську місію — їм все-таки доведеться відповідати новим імперативам підприємництва. Це передбачає, зокрема, створення підприємницьких академічних структур (навіть МГУ створив п'ять корпоративних інститутів разом із потужними компаніями); введення нових освітніх програм за новими спеціальностями; упровадження нових типів освіти; диверсифікацію джерел фінансування; відкритість та інтернаціоналізацію діяльності: участь в університетських об'єднаннях, співробітництво з багатонаціональними університетами; створення та участь у міжнародних науково-дослідницьких мережах; організація або участь в міжнародних проектах».

Другий сценарій — «Обслуговування місцевих співтовариств» (Serving local communities). Передбачає: концентрацію діяльності вищих навчальних закладів на вирішенні своїх основних завдань в рамках економічного розвитку регіону та місцевих співтовариств; спільний контроль і фінансування на рівні держави і місцевої влади; використання додаткового фінансування від місцевих промислових кіл.

Невелика кількість елітних вищих навчальних закладів включається у міжнародну мережу з метою підтримки своїх позицій у міжнародному та національному рейтингах.

Університети та політехнічні навчальні заклади будуть виконувати однакову роль, орієнтуючись в дослідницькій діяльності на потреби місцевої промисловості, а в навчальній діяльності — на ринок праці та попит на програми навчання впродовж усього життя.

Розвитку такого напрямку будуть сприяти: негативне ставлення громади до процесів глобалізації та інтернаціоналізації, негативні наслідки нерегульованої еміграції, побоювання з приводу переведення робочих місць за кордон і загрози втрати національної ідентичності внаслідок іноземного впливу.

Другий сценарій розвитку для української вищої освіти, на думку автора, може стати більш реальним і доцільним, оскільки він, по-перше, передбачає «концентрацію діяльності вищих навчальних закладів в рамках економічного розвитку регіону та місцевих співтовариств», а по-друге, ми дещо більшою мірою готові до його реалізації, хоча характер перепон на цьому шляху, на жаль, схожий із попереднім випадком.

Глід зробити не менш важливе застереження щодо створення «невеличкої кількості елітних університетів» (сказати про досвід створення національних, дослідницьких і т. п.). Тому фінансувати всі встановлені для них «специфічні підвищені норми» доводиться в межах виділених закладу коштів, яких, як правило, катастрофічно не вистачає. Створення елітних університетів потребує неабияких коштів та підготовлених абітурієнтів, конкурентна боротьба за яких серед елітних вищих навчальних закладів посилиться. Висока вартість навчання вряд чи буде покриватися з бюджету, а введення плати за якісне навчання автоматично надасть переваги вихідцям із забезпечених сімей. Прогнозується, що можуть з'явитися університети, що поєднують ознаки елітного та елітарного навчального закладу — «елітно-елітарні», де будуть вчитися найбільш обдаровані та найбільш багаті студенти. І, головне, за таких обставин відбудеться знецінення масової вищої освіти і, як наслідок, зниження якості підготовки у цілому. А це, в свою чергу, призведе до того, що масова освіта не буде виконувати свою основну функцію підготовки трудових ресурсів і розвитку людського капіталу країни.

Третій сценарій — «Новий публічний менеджмент» (New public management). Передбачає: впровадження ринкових механізмів і фінансових стимулів в систему вищої освіти; вищі навчальні заклади отримають повну автономію й лише частково будуть залежати від державного фінансування. Вони почнуть активно диверсифікувати джерела фінансування за рахунок виходу на ринок освітніх послуг, патентування результатів дослідницької діяльності, розвитку фінансових зв'язків з промисловістю. Студенти та їх сім'ї будуть нести суттєву частину витрат на навчання, використовуючи власні кошти та позики.

За таких умов посилиться рівень підзвітності університетів як державі, так й іншим інвесторам. Такі університети все більшою мірою будуть враховувати у своїй діяльності різнобічні потреби своїх студентів.

Цей сценарій зараз набуває популярності перш за все з причин неспроможності багатьох держав утримувати систему вищої освіти в умовах зростання вартості навчання та масовості освіти. Тому з'являється бажання перекласти витрати на плечі тих, хто навчається, та перетворити вищу освіту в освітню послугу, що продається, а не соціальне благо. У такій ситуації виникає багато ризиків.

По-перше, 20-річний досвід України показав, що диверсифікація джерел фінансування в наших умовах відбувається лише за рахунок коштів фізичних осіб. У той же час доля студентів, які навчалися за кошти місцевого бюджету, за ці роки не перебільшувала 1 %, а за кошти юридичних осіб значно менше 1 % (виключення становив лише 2008/2009 навчальний рік — 1 % студентів). Слід зауважити також суттєву різницю цих показників по регіонах України. Так, в 16 областях показник фінансування з місцевого бюджету дорівнює нулю, а в 11 областях нульовий показник фінансування від юридичних осіб. Виникає питання — з ким працювати місцевим університетам?

Відзначимо також, що більшість простого населення віддає кошти не в кращі університети, а туди, де дешевше. Але дешева освіта, з більшості спеціальностей, неякісна. Більш того, дешева освіта у нас не зможе забезпечити врахування різноманітних потреб студентів, про що також йдеться в тексті третього сценарію. Тому знову слід нагадати, що такий розвиток подій може поглибити проблему соціальної нерівності.

По-друге, безперечно й те, що для України характерною є не тільки практична відсутність національних інвесторів вищої освіти та розвинутого ринку праці, що обумовлює незадовільний рівень розвитку процесу диверсифікації джерел фінансування, але у нас ще й не створені умови для економічної самостійності освітніх установ шляхом урізноманітнення їх організаційно-правових форм та зниження інвестиційних ризиків вкладень в систему освіти, що без сумніву сприятиме посиленню її інвестиційної привабливості. Проте й цього буде недостатньо, оскільки світова практика показує, що не прості для запобігання ризику мають місце й там, де є розвинутий ринок праці, але немає належної його взаємодії з університетами. Як результат, роботодавці все активніше інвестують альтернативні форми й заклади освіти — корпоративні університети, тренінгові компанії, системи внутрішньо-фірмової підготовки кадрів, тощо. Це наносить суттєву шкоду справі використання випускників та оновлення матеріально-технічної бази університетів.

По-третє, як вже було сказано, «традиційним університетам кидають виклик вищі навчальні заклади, що діють на принципах отримання прибутку, свідомо не проводять досліджень, а зосереджуються лише на навчанні студентів. Вони не переймаються підготовкою власних наукових кадрів, а надають перевагу придбанню на ринку праці готових викладачів. Прибуткові університети нагадують паразитів, що харчуються найкращими «продуктами» глобального ака-

демічного середовища — підготовленими людьми і програмами — і є побічним продуктом у розвинутому світі» [3]. Виникли навіть терміни — «комерційна освіта» або «академічний капіталізм». Це небезпечна тенденція навіть для країн, де переважає платна освіта, наприклад США. Так на думку американського вченого-соціолога Р. Роде [8] комерціалізація освіти у США веде до втрати університетами академічного і наукового духу, трансформуює їх цілі освіти та її культуру.

Тобто надмірна комерціалізація вищої школи, може привести до її дефундаменталізації та зниження у своїй діяльності акцентів на формування особистості та людського капіталу країни й забезпечення виконання широкого спектра завдань так званого соціального замовлення для вищої освіти щодо розвитку суспільства в цілому.

Четвертий сценарій — «Вища освіта Інк» (Higher education Inc) — організація діяльності інституцій вищої освіти — виходить з того, що вищі навчальні заклади стануть «гравцями» на глобальному ринку освітніх і дослідницьких послуг, що продаються на комерційній основі. Згідно із цим сценарієм дослідницькі та навчальні вищі навчальні заклади будуть функціонувати уособлено й спеціалізуватися у тій галузі, в якій у них більше конкурентних переваг.

Управління закладами буде базуватися на принципах і методах приватного сектора. У той же час найбільш престижні університети збережуть попередній статус елітних закладів, що самостійно визначають стратегію свого розвитку та систему управління. Держава буде надавати фінансову підтримку тільки тим напрямкам підготовки кадрів і досліджень, які не мають комерційного попиту (археологія, рідкі мови і т. п.). Цей сценарій передбачає загострення конкурентної боротьби між вищими навчальними закладами за студентів, що буде стимулювати утворення навчальних підрозділів за кордоном, фрайчайзинг програм і т. п. Почне формуватися міжнародний поділ праці у

сфері освіти: одні країни будуть спеціалізуватися на післявузівській освіті та наукових дослідженнях, інші — на навчанні студентів за різними ступенями освіти. Англійська мова стане мовою наукових досліджень та післявузівської підготовки, а іноземні мови будуть домінувати у системі професійної освіти та університетської підготовки на перших ступенях освіти. Важливу роль в інформуванні студентів про якість освітніх послуг стануть відігравати міжнародні рейтинги.

Четвертий сценарій фактично можна сприймати як розвиток ідей третього сценарію до рівня міжнародних ринків освітніх послуг та праці. Вряд чи найближчим часом ми зможемо очікувати (хоча цього потрібно прагнути), що українські провідні вищі навчальні заклади на рівних зможуть конкурувати на міжнародному рівні, оскільки поки що вони не входять практично до жодного престижного рейтингу, кількість іноземних студентів навіть з країн, що розвиваються, не йде ні в яке порівняння з відповідними показниками розвинених країн.

Ми не маємо належних умов для навчання й проживання іноземних студентів, досвіду співпраці навіть з вітчизняним бізнесом і промисловістю, кадрів викладачів, що володіють іноземною мовою та належним досвідом надання освітніх послуг з використанням дистанційних технологій, а також свого місця на ринку дистанційної освіти, де передують Австралія, Канада, США і нас ніхто не чекає.

Ситуація погіршується через загострення конкуренції за добре підготовленого абітурієнта на європейському ринку освітніх послуг в умовах демографічної кризи, посиленням мобільності студентів і запровадженням європейськими країнами спеціальних програм залучення іноземних студентів до своїх університетів. В умовах глобалізації запрацював «диявольський насос» відкачування з відсталих країн усього найкращого: капітали, ресурси, таланти. Відходять не тільки гроші, але й мізки емігрують до країн «золотого мільярда».

Тому відсталі країни можуть назавжди залишитися відсталими.

Щоб протидіяти цьому «глобальному насосу» людських ресурсів, Україні слід якісно переформувати програми забезпечення мобільності українських студентів й зробити їх ефективними в кількісному та якісному аспектах, запозичивши досвід таких країн, як Китай, Індія, Казахстан, певних країн Латинської Америки, в яких мобільність студентів підтримується спеціальними державними програмами, що передбачають повернення випускників та їх активну участь у розбудові національної економіки.

Підсумовуючи, слід зазначити наступне: реформування вищої освіти України відповідно до світових тенденцій — це єдиний шлях, щоб не залишитись на узбіччі, але реальний успіх реформ ми отримуємо лише в тому разі, коли, по-перше, зможемо виокремити краще з того, що нам під силу реалізувати на даному етапі, й по-друге, цей вибір повинен переслідувати конкретну мету, найбільш корисну саме для нашої економіки, й не руйнуватиме наші надбання шляхом сліпого копіювання модних течій розвитку освітніх систем інших країн. Президент Принстонського університету з цього приводу колись сказав, що легше перенести кладовище аніж скопіювати систему освіти іншої країни.

Література

1. *Вища освіта у ХХІ столітті: підходи та практичні заходи*, ЮНЕСКО, Париж, 5–9 жовтня 1998р., Всесвітня конференція з вищої освіти \ ЮНЕСКО. — М., 1999. — 253 с.

2. *Сценарии развития системы высшего образования (прогноз ОЭСР) // Экономика образования. — 2006. — №6. — С. 71–76*

3. *Павловский, К.* Трансформації ВО у ХХІ столітті: польський погляд / Кшиштоф Павловський; СЕУМЕ, 2002.

4. *Пролєєв, С.* Культурно-історичне покликання університету / С. Пролєєв // Покликання університету. — К. : Янко, 2005.

5. *Андрущенко, В.П.* Університет ХХІ сторіччя: тенденції розвитку // Трибуна. — 2009. — № 11–12. — С. 24.

6. *Мельниченко, А.А.* Трансформація ідеї університету як основи інноваційного розвитку: філософський та соціологічний аспекти / А.А. Мельниченко, О.А. Касаткіна // ВІСНИК НТУ України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. — 2009. — №2(26) — С. 89.

7. *Гершунский, Б.С.* Философия образования для ХХІ века / Б.С. Гершунский — М., 1998.

8. *Rhoads, R.* Globalization and resistance in the United States and Mexico // Higher education. 2003, № 2. P. 223–250

9. *Захария, С.Э., Шибер, Э.* Предпринимательский университет в условиях общества Знаний // С.Э. Захария, Э. Шибер // Экономика образования. — 2006. — № 1.

10. *Rothblat, Sheldon.* The Modern University and its Discontents: The Fate of Newman's Legacies in Britain and America. — Cambridge University Press. 1997. — 475 p.

11. *Курбатов, С.* Університетські рейтинги як фактор легітимації елітного статусу освіти в сучасних умовах / С. Курбатов. — Суми, 2010.

14.04.2012